

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุกัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง
(ต่อจากนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๘ เล่ม ๑ พฤษภาคม ๒๕๑๗)

บทที่ ๔

การศึกษาเกี่ยวกับกำหนดอายุ

ของเทวรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในศิลปะอินเดีย

๑. เทวรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในสมัยโบราณ

เนื่องจากพระนามของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเริ่มปรากฏมีขึ้นในคัมภีร์ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๘ เหตุนี้จึงสมควรค้นหาหารูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรรุ่นแรกสุดในศิลปะอินเดียในสมัยเดียวกัน ปรากฏจนกระทั่งถึงสมัยนั้นในพุทธศาสนายังคงมีพระโพธิสัตว์อยู่แต่เพียงองค์เดียวคือพระสิทธัตถะก่อนที่จะตรัสรู้ แต่รูปพระสิทธัตถะก็ไม่ได้เคยแสดงเป็นรูปมนุษย์ ช่างสลักอินเดียในสมัยโบราณได้พึงพอใจที่จะแสดงภาพของพระองค์โดยสัญลักษณ์ เช่นดอกบัวสำหรับปางประสูติ หรือม้าไม่มีคนขี่สำหรับปางเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ (ออกบวช) เท่านั้น

ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ลงมา และคงเป็นด้วยอิทธิพลจากทางทิศตะวันตก (ณ ที่นี้สมควรกล่าวไว้ด้วยว่านางสาวเดอ มัลมาน เชื่อตามทฤษฎีของนักปราชญ์ชาวยุโรป - ผู้เรียบเรียง) ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียก็เกิดมีการสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ขึ้น และก็มีรูปพระโพธิสัตว์สิทธัตถะด้วย ยังมีพระโพธิสัตว์อีกองค์หนึ่งซึ่งดูเหมือนจะมีลักษณะเป็นพิเศษตั้งแต่แรก คือพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรยผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระองค์ทรงมีพระรูปต่างหากเป็นเอกเทศ หรือรวมอยู่กับพระอดีตพุทธเจ้า ๗ พระองค์ นอกจากนี้ยังมีรูปบุคคลซึ่งแต่งตัวแบบเจ้าชายและสวมเครื่องอาภรณ์หลายอย่าง บางรูปมีผ้าโพกศีรษะซึ่งคลุมผมทั้งหมด ผ้าโพกนี้ประดับด้วยสายสร้อยและขมวดชายผ้าเล็กๆ ที่วิจิตรพิสดาร ชายผ้าโพกได้แยกออกเป็น ๔ ชายปลิวอยู่เหนือประภามณฑลเบื้องหลัง บางรูปก็มุ่นมวยผมอยู่เหนือศีรษะ มวยผมนี้มีสายสร้อยประดับกุดอยู่ด้วย เหนือหน้าผากสายสร้อยนี้ยักตัวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าซึ่งอาจเป็นที่บรรจุพระสารีริกธาตุ รูปบุรุษเหล่านี้ยืน หรือนั่งขัดสมาธิ หรือนั่งห้อยเท้าลงทั้งสองข้าง มือทั้งสองอาจเข้ามาใกล้กันคล้ายทำปางประทานปฐมเทศนา หรือมือขวาอาจยกขึ้นในท่าปางประทานอภัย มือซ้ายถือหม้อน้ำ (กมณฑล) ของนักบวช หรือมีฉะนั้นมือขวาก็รองรับศีรษะ ซึ่งเอนไปข้างหน้าเล็กน้อย และข้อศอกวางอยู่เหนือเข่าที่ยกขึ้น ในไม่ช้าหม้อน้ำในมือซ้ายก็เปลี่ยนรูปเป็นดอกบัว ซึ่งหม้อน้ำมีรูปร่างเหมือนมาแล้วตั้งแต่แรก

รูปบุคคลเหล่านี้มักมีผู้กล่าวกันว่าเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ข้อนี้นางสาวเดอ-
มัลมานเห็นด้วยกับนายฟูเชร์และฮักแก (J. Hackin) ว่ายังไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะกล่าวอ้าง
เช่นนั้นได้ ทำปางประทานอภัยด้วยมือขวา การปรากฏมีหมอนำมณฑลหรือดอกบัวในมือซ้าย ยัง
ไม่สามารถทำให้เรากล่าวได้อย่างแน่นอนว่าประติมากรรมรูปนั้นเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
แม้ว่ารูปเช่นนี้อาจเป็นรูป "บัทมปาณี" เพราะเหตุว่าคำนี้หมายความว่าผู้ถือดอกบัวเท่านั้น และ
คำว่า "บัทมปาณี" ก็อาจหมายถึงเทวดาองค์อื่นๆ ได้ด้วยเช่นเดียวกัน เช่นพระพรหม พระ-
นารายณ์ พระอาทิตย์ เป็นต้น

อย่างไรก็ดีในสมัยแรกนี้ปรากฏมีประติมากรรมอยู่ ๒ ชิ้นที่เป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิ-
เตศวรอย่างแน่นอน รูปหนึ่งอยู่ในศิลปะคันธาระ และอีกรูปหนึ่งอยู่ในศิลปะสมัยราชวงศ์กุษาณะ
ที่เมืองมถุรา

สำหรับศิลปะคันธาระก็มีเศียรทำด้วยหินชิสต์สีน้ำเงิน ซึ่งปัจจุบันรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑ์
ฟิลด์ (Field) เมืองชิคาโก สหรัฐอเมริกา (รูปที่ ๑) เศียรนี้ชำรุดไปเสียมาก ก้านซ้ายของพัคตร์
รวมทั้งฝ่าโพกเศียรและพระกรรณทั้งสองข้างได้หักหายไปหมดแล้ว เศียรเป็นเศียรของเจ้าชาย
มีอุณาโลมเป็นรูปร่างกลมอยู่เหนือหน้าผาก มีสลุตันปลายย้อยลงมาทั้งสองข้าง นครปีก็อยู่ครึ่งหนึ่ง
และไม่ได้จ้องมองตรงไปเบื้องหน้า ขนงโค้งเป็นเส้นนูนกลม ขอบนครเบื้องล่างคล้ายกับมีขอบ
เป็น ๒ ชั้น แต่ดวงนครก็ยื่นออกมาเพียงเล็กน้อย ศิวารภรณ์เป็นฝ่าโพกเศียรชนิดหนึ่งซึ่งมีเครื่อง
ประดับมาก ฝ่าโพกเศียรนี้วางอยู่เหนือเศียรคล้ายกับว่าเป็นหมวก มีรูปร่างยุ่งยากและประดับ
ไปด้วยทอง ไข่มุกและเพชรพลอย ทั้งหมดมีชายผ้าขมวดอยู่ข้างบน รั้วผ้ารูปร่างกลมมีเข็มกลัด
กลัดอยู่ ได้ขมวดผ้าฝ่าโพกเศียรก็ได้รัดเศียรอยู่อย่างมั่นคง ทั้งหมดนี้มีชายผ้าคาดอยู่เบื้องหลังอีก
ต่อหนึ่ง

ส่วนต่าง ๆ ของศิวารภรณ์นี้จะได้รับการศึกษาต่อไปข้างหน้าเกี่ยวกับฝ่าโพกศีรษะของ
ประติมากรรมรูปอื่นๆ ในศิลปะสมัยเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเศียร ๓ เศียรซึ่งปัจจุบันรักษา
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองเปซาวาร์ เมืองละฮอร์ ประเทศปากีสถาน และพิพิธภัณฑ์บริติช
ประเทศอังกฤษตามลำดับ อย่างไรก็ตามก็จำต้องกล่าวเสียในปัจจุบันว่าเศียรที่พิพิธภัณฑ์ฟิลด์นี้มี
ลักษณะหนึ่งที่ต่างหากออกไปจากประติมากรรมอื่นๆ ที่โลกกล่าวถึงมาแล้ว คือบนขมวดผ้าเหนือ
เศียรนั้นเป็นรูปร่างกลมของรัศมีที่แผ่ออกมา และเหนือรัศมีนั้นก็ยังมีพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ซึ่งมีทั้ง
รัศมีและประภามณฑลล้อมรอบ พระพัคตร์และพระองค์เบื้องซ้ายของพระพุทธรูปได้หักหายไป
แต่ก็ยังอาจเห็นได้ว่าพระองค์ทรงครองสังฆาฏิหรือจีวรแบบห่มคลุม พระพุทธรูปประทับนั่งขัด-

สมาธิเหนือฐานบัวคว่ำบัวหงาย (ซึ่งสลักคล้ายกับบัวมงกุฏลงมาจากที่สูง) พระหัตถ์วางอยู่เหนือพระชงฆ์ในท่าปางสมาธิ

ขมวดผ้าเหนือเศียรเช่นนี้คล้ายคลึงกับขมวดผ้าของเศียรหนึ่งซึ่งค้นพบที่ตากห์อับฮาโย (Takht - i - Bahai) แต่ที่ชำรุดเสียมากแล้ว และปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์เมืองเปชาวาร์ ประเทศปากีสถาน เนื้อขมวดผ้าอันนี้มีพระพุทธรูปที่มีรัศมี ประภามณฑล ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ และครองจีวรหรือสังฆาฏิห่มคลุมเช่นเดียวกัน

พระพุทธรูปเหนือเศียรที่พิพิธภัณฑ์ฟีลด์อาจกำหนดอายุได้อย่างคร่าว ๆ ดังต่อไปนี้คือ พระพุทธรูปทรงแสดงปางสมาธิ จีวรหรือสังฆาฏิแม้สลักอย่างคร่าว ๆ แล้วแต่ก็ยังคงรักษาไว้ด้วยความแบบเดิมไว้ได้ จีวรหรือสังฆาฏินี้สูงขึ้นไปจนถึงพระคอคและคลุมพระบาทที่ไขว่กันไว้ทั้งสองข้างลักษณะของพระพุทธรูปดังกล่าวเหมือนกับพระพุทธรูปบนผอบบรรจุ พระสารีริกธาตุที่กล่าวกันว่าพระเจ้ากนิษกะทรงสร้าง ด้วยเหตุนี้เศียรที่พิพิธภัณฑ์ฟีลด์จึงคงสลักขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๗๐๐-๗๕๐ (ณ ที่นี้ควรทราบไว้ด้วยว่านางสาวเคอมัลมานเชือคามกฤษฏีของนายคิรชมาน (Ghirshman) ที่ว่าปีเสวยราชย์ของพระเจ้ากนิษกะไม่อาจเก่าไปกว่า พ.ศ. ๖๘๗ ได้ - ผู้เรียบเรียง)

ประติมากรรมรูปที่ ๒ ที่จะกล่าวถึงอยู่ในศิลปะของราชวงศ์กุษาณะที่เมืองมธุรา ราชวงศ์กุษาณะเป็นราชวงศ์ต่างชาติที่เข้ามายังประเทศอินเดียทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และราชวงศ์นี้ได้ทำให้ศิลปะที่เมืองมธุราในประเทศอินเดียเจริญรุ่งเรืองขึ้นควบคู่ไปกับศิลปะคันธาระซึ่งอยู่ในสมัยเดียวกัน ประติมากรรมสมัยราชวงศ์กุษาณะนี้อยู่ในพิพิธภัณฑ์เมืองลัคเนาประเทศอินเดีย และมีหมายเลข B-82 เป็นรูปเสารั่ว และบนเสารั่วนี้สลักเป็นรูปบุคคลกำลังยืน เท้าวางอยู่ห่างกัน เป็นรูปที่อาจเรียกได้ว่ายืนตรงเต็มตัว เครื่องแต่งกายเป็นการผสมกันระหว่างพระโพธิสัตว์ที่เป็นเจ้าชายและเครื่องแต่งกายของนักบวช (รูปที่ ๒) สำหรับเครื่องแต่งองค์ของพระโพธิสัตว์ก็คือผ้าห่มที่พาดอยู่เหนือพระองค์ ศิราภรณ์ และเครื่องประดับ สำหรับเครื่องแต่งกายนักบวชก็คือสบงซึ่งนุ่งอยู่เหนือข้อเท้า ๔ องคุลี มือซ้ายยกขึ้นแสดงปางประทานอภัย มือซ้ายห้อยลงถือหม้อน้ำที่คอหม้อ ใบหน้าดูกลมทึบไปเสียมาก จมูกหักและอุณาโลมก็มองไม่เห็น นัยน์ตา นูนออกมาเล็กน้อย ริมฝีปากมีขอบคู่ ปากเผยอยิ้มเล็กน้อยและดูเหมือนจะมีหนวดบาง ๆ อยู่ข้างบน ทางเบื้องล่างของประติมากรรมระหว่างเท้าทั้งสองข้าง มีส่วนสลักซึ่งในชั้นต้นไม่อาจเข้าใจได้ แต่ถ้าสังเกตดูให้ดีก็จะเห็นว่าเป็นส่วนหน้าอกของสิงห์ เช่นเดียวกับที่สลักอยู่ระหว่างพระบาทของประติมากรรมรูปพระพุทธรเจ้า-โพธิสัตว์ของพระภิกษุพละซึ่งปัจจุบันรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑ์เมืองสารนาถ ประเทศอินเดีย

เราจะเห็นต่อไปว่าเพราะเหตุใดรายละเอียดของเครื่องแต่งกายและเครื่องอาภรณ์จึงทำให้ประติมากรรมหมายเลข B-82 ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอยู่ในศิลปะของราชวงศ์สุโขทัยที่เมืองมฤดา คงเหลือแต่ศิราภรณ์เท่านั้นที่เป็นช้อยกเว้นและไม่มีที่อื่นเหมือนในศิลปะอินเดีย คือเป็นมงกุฏชนิดหนึ่งและที่ทรงกลางมีพระพุทธรูปปรากฏอยู่ พระพุทธรูปนี้ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แต่ก็ไม่สามารถทราบได้แน่ชัดว่าทรงแสดงปางอะไร มงกุฏแบบนี้อาจคล้ายกับศิราภรณ์รูปทรงกระบอกซึ่งส่วนบนผายออกเล็กน้อย และกษัตริย์อิหร่านราชวงศ์อาเคเมนีเดียบางองค์รวมทั้งพวกพระที่เมืองपालมีร์ในแหลมเอเชียไมเนอร์เคยใช้สวม แต่มงกุฏของรูปที่เรากำลังกล่าวถึงนี้ถูกทำลายไปบางส่วน และครึ่งบนก็หักหายไปด้วย

ความคล้ายคลึงกันระหว่างประติมากรรมเลขที่ B-82 ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและพระพุทธรูปของพระภิกษุพละซึ่งสร้างขึ้นในปีที่ ๓ แห่งรัชกาลของพระเจ้ากนิษกะคือใน พ.ศ. ๖๕๐ รวมทั้งวิวัฒนาการของรายละเอียดบางประการ ตลอดจนการสลักสิ่งอย่างคร่าว ๆ ของประติมากรรมเลขที่ B-82 ทำให้เราอาจกล่าวได้ว่าประติมากรรมรูปนี้คงสลักขึ้นภายหลังพระพุทธรูปของพระพละเล็กน้อย หมายความว่าคงสลักขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๗๐๐-๗๕๐

ด้วยเหตุนี้เราจึงมีรูปเจ้าชาย ๒ องค์ รูปหนึ่งมีรูปสิงห์ที่สลักอย่างคร่าว ๆ ประกอบและทั้งสองรูปก็มีพระพุทธรูปปรากฏอยู่เหนือศิราภรณ์

กำหนดอายุของประติมากรรม ๒ รูปที่นางสาวเดอมัลมานได้ให้ไว้ก็ตรงกับกำหนดอายุของคัมภีร์รุ่นแรกที่กำลังถึงพระนามพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรด้วย ทั้งนี้ เพราะเหตุว่าผู้แปลคัมภีร์สุชาวดีพยูหะออกเป็นภาษาจีนเป็นคนแรกคือโลกเกษมก็มีอายุอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๖๕๐-๗๒๕ นายมุส นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสได้ให้ความคิดเห็นว่าคัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤตีสูตระเนื่องจาก ได้มีข้อความเกี่ยวกับหลักเบื้องต้นอยู่มาก เหตุนี้จึงคงแต่งขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และครั้งแรกก็ได้แปลออกเป็นภาษาจีนในภายหลัง ในคัมภีร์สุชาวดีพยูหะ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงปรากฏมีแต่พระนาม แต่ในคัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤตีสูตระก็มีคำพรรณนาถึงพระองค์ คำพรรณนาเหล่านี้ทำให้นางสาวเดอมัลมานสามารถกล่าวได้ว่าประติมากรรมที่กล่าวมาข้างต้น ๒ รูปเป็นประติมากรรมรุ่นแรกอย่างแน่นอนของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ในคัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤตีสูตระได้มีคำกล่าวไว้ว่า “บนยอดของเศียรของพระองค์มีมงกุฎทิพย์อันประกอบด้วยเพชรนิลจินดา.....บนนั้นมีพระพุทธรูปองค์หนึ่งที่ยั่งยืนแปลงรูปได้” และต่อจากนั้นมีว่า “สิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดอาจรู้จักพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งองค์ใดในสององค์ได้... (อีกองค์หนึ่งคือพระโพธิสัตว์มหาสตามะซึ่งมีแจกันเพชรพลอยอยู่เหนือศิราภรณ์) ด้วยการมองดูสัญลักษณ์บนพระเศียรของพระองค์”

ประติมากรรม ๒ รูปที่เราได้ศึกษามาแล้วเป็นรูปบุคคลที่มีพระพุทธรูปอยู่เหนือศีรษะ
ประติมากรรม ๒ รูปนี้คงยังไม่เป็นที่รู้จักกันเมื่อนายฟูเชร์ได้เขียนไว้ว่า “ในสมัยหลังพระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวรก็จะไม่มีเครื่องประดับเศียรอย่างอื่นนอกจากมุนวมวยเกศา และจะมีรูปพระอมิตาภะ
เล็ก ๆ ประกอบอยู่เหนือมวยพระเกศาเป็นประจำ” จากผลการค้นคว้าของนายมุสและจากการ
เปรียบเทียบข้อความในคัมภีร์ต่าง ๆ กับประติมากรรม ทำให้นางสาวเคอมัลมานแน่ใจว่าประติมา
กรรมรุ่นแรก ๒ รูปนี้คือรูปของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอย่างแน่นอน

อาจมีผู้คัดค้านว่าประติมากรรม ๒ รูปนี้มิได้เป็นประติมากรรมในชุด ๓ องค์หรือใน
กลุ่มโกลัมหนึ่งองค์ที่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤตีสูตฺร เศียรในศิลปะคันธาระที่
พิพิธภัณฑ์ฟีลด์เช่นเดียวกับขมวดผ้าจากทากห์อับบาไฮล์ล้วนแต่เป็นเศียรโดด ๆ เหตุนี้แต่เดิมจึงอาจ
รวมอยู่ในหมู่หรือเป็นประติมากรรมโดด ๆ ก็ได้ ในดินแดนทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศ
อินเดียรวมทั้งในประเทศอัฟกานิสถานและภาคกลางของทวีปเอเชีย มักได้ค้นพบแต่เศียรเฉย ๆ
แต่องค์หรือลำตัวนั้นทำด้วยวัตถุที่สูญหายไปได้จึงได้ถูกทำลายไปหมด ตัวอย่างเหล่านี้มีเช่นเศียร
จากแคว้นคันธาระ เมืองบามิยาน เมืองซัคดาหรือหัทตะ และเมืองคุมชุกที่พิพิธภัณฑ์ที่เมย์ กรุง
ปารีส ประติมากรรมเลขที่ B-82 ที่เมืองลัคเนาอาจแสดงถึงการสมาธิครั้งที่ ๑๐ ในคัมภีร์อมิตา
ยุรพุทธานุสมฤตีสูตฺร คือการสมาธิเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร แต่เนื่องจากกำหนดอายุ
ของประติมากรรมเหล่านี้สูงกว่ากำหนดอายุของคัมภีร์ เราจึงอาจคิดว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิ
เตศวรทรงเป็นพระโพธิสัตว์องค์เดียวที่มีพระพุทธรูปอยู่เหนือศีรษะจนกระทั่งถึงราวพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ เราจะเห็นต่อไปว่าประติมากรวิทยาภ์ก็ทำให้เชื่อว่าเป็นเช่นนั้น และด้วยเหตุนี้
นางสาวเคอมัลมานจึงเชื่อว่าเศียรที่พิพิธภัณฑ์ฟีลด์และรูปบุคคลอื่นหมายเลข B-82 ที่พิพิธภัณฑ์
เมืองลัคเนาเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจริง ๆ

สำหรับประติมากรรมขนาดเล็กที่อยู่เหนือศีรษะนั้น ตั้งแต่เริ่มแรกมีการศึกษาเกี่ยว
กับประติมากรวิทยาภ์ทางพุทธศาสนา ก็มีกยอหมรับกันว่าเป็นรูปพระอมิตาภะ เศียรที่พิพิธภัณฑ์ฟีลด์
มีพระพุทธรูปปางสมาธิอยู่เหนือเศียรก็ดูเหมือนจะสนับสนุนคำกล่าวเช่นนี้ รวมทั้งขมวดผ้าของ
ประติมากรรมศิลาซึ่งค้นพบที่ทากห์อับบาไฮล์ด้วย แต่ในคัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤตีสูตฺรมีก่ากล่าวแต่
เพียงว่า “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงมีพระพุทธรูเจ้าองค์หนึ่งที่เปลี่ยนแปลงรูป ได้อยู่เหนือ
ศีรษะ” ณ ที่นี้เราจะเห็นว่ามีคำกล่าวแต่เพียงว่า “พระพุทธรูเจ้าองค์หนึ่ง” เท่านั้น และไม่มีการ
กล่าวถึงพระอมิตาภะ หรือทำอิริยาบถหรือปางที่ทรงแสดงเลย ด้วยเหตุนี้ประติมากรรมที่
พิพิธภัณฑ์เมืองลัคเนาซึ่งมีพระพุทธรูปที่ยังไม่เห็นว่าทรงแสดงปางอะไรอยู่เหนือเศียรจึงอาจเป็นรูป
พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรได้ เพราะเหตุว่าคงมีแต่เพียงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเท่านั้นที่จะต้อง

มี "พระพุทธรูปองค์หนึ่ง" อยู่เหนือศิวารณ สิ่งที่เราต้องทำจึงมีแต่เพียงต้องค้นหาพระพุทธรูปองค์นั้น แม้เราจะยอมรับว่าพระพุทธรูปองค์นี้คือพระอมิตาภะ ซึ่งความจริงก็ไม่มีหลักฐานอะไรบ่งชี้เช่นนั้นตั้งแต่แรก พระอมิตาภะก็ไม่จำเป็นต้องทรงแสดงปางสมาธิมาตั้งแต่แรกด้วย เราจะเห็นต่อไปว่าพระพุทธรูปเจ้าเหนือเศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรยังทรงแสดงปางต่าง ๆ ต่อไปอีกอยู่เป็นเวลานาน ด้วยเหตุนี้นางสาวเคอมัดมานจึงเห็นว่าปัญหาเกี่ยวกับ "พระธยานิพุทธ" จะมีหรือไม่เกิดลึกลับธรรณนั้น ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงในที่นี้ ปัญหา ณ ที่นี้เกี่ยวข้องกับรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเท่านั้น และเราก็ได้เห็นมาแล้วว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนั้นต้องมี "พระพุทธรูปเจ้าองค์หนึ่ง" แต่เพียงเท่านั้นอยู่เหนือศิวารณ

ด้วยเหตุว่า ณ ที่นี้เรากำลังพูดถึงทฤษฎีของนายฟูเชร์อยู่ เหตุนี้จึงขอให้เราได้ศึกษาถึงประติมากรรม "พระโพธิสัตว์" ที่สาห์อับฮาห์ลอล (Sahr - i - Bahlol) ซึ่งท่านได้ให้ไว้เป็นตัวอย่างเปรียบเทียบด้วย รูปบุคคลผู้นี้มีรูปพระพุทธรูปปางประทานเทศนาอยู่เหนือเศียรประติมากรรมรูปนี้คล้ายกับรูปนางหารีตีซึ่งเซอร์เอาเรลสไตน์ (Sir Aurel Stein) และนายฟูเชร์กล่าวว่าไม่อาจมีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ได้ อย่างไรก็ดีในระยะนั้นลักษณะและสิ่งของที่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงถือก็คงจะได้มีกฎเกณฑ์วางไว้อย่างแน่นอนแล้ว แม้เมื่อพระองค์จะมีพระพุทธรูปปางประทานเทศนาอยู่เหนือเศียร พระองค์ก็คงจะไม่ทรงถือตุ๊กตาซึ่งเป็นลักษณะของปัญจิกะคู้ของนางหารีตีตั้งที่ประติมากรรมที่สาห์อับฮาห์ลอลถืออยู่เป็นแน่ สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าปัญหาเกี่ยวกับ "อวตาร" ของ "พระธยานิพุทธ" องค์ใดองค์หนึ่งนั้นยังคงเป็นปัญหาอยู่ เพราะเหตุว่าแม้ปัญจิกะแต่เดิมจะเกี่ยวข้องกับพระไพศรพณ์ (ท้าวภูเวง) ผู้รักษาศึกเหนือก็ตาม แต่รูปร่างรุ่นหลังของปัญจิกะภายใต้นามว่าซัมภลก็กลายเป็น "อวตาร" ของพระธยานิพุทธอีกโฉมยะ (ผู้ประจำทิศตะวันออก) ของพระธยานิพุทธรัตนสัมภวะ (ผู้ประจำทิศใต้) ของพระพุทธรูปเจ้าทั้งห้าพระองค์ รวมทั้งพระโพธิสัตว์วัชรสัตว์ แม้ว่าบางครั้งซัมภลจะมีรูปพระธยานิพุทธอมิตาภะ (ผู้ประจำทิศตะวันตก) อยู่เหนือเศียร แต่เขาก็ไม่เคยเกี่ยวข้องกับพระโสมขันธ์พระธยานิพุทธประจำทิศเหนือ หรือกับพระไวโรจนะ (พระธยานิพุทธองค์กลาง) ผู้ทรงแสดงปางประทานเทศนาเลย

ขอย้อนกลับมายังพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอีก นายฟูเชร์ได้เคยกล่าวไว้แล้วว่าการมีรูปบุคคลเล็ก ๆ อยู่เหนือศิวารณของประติมากรรมที่มีขนาดใหญ่มานั้นไม่ได้เป็นลักษณะโดยเฉพาะของศิลปอินเดีย ท่านได้กล่าวไว้ว่า "เราจะเห็นเป็นต้นว่าที่ปาลมัวร์ในแหลมเอเชียไมเนอร์นั้นมีการสลักประติมากรรมเล็ก ๆ ไว้เหนือศิวารณของประติมากรรมขนาดใหญ่" ที่แคว้นปาลมัวร์รูปเล็ก ๆ เหล่านี้มีอยู่ครึ่งตัวในศิวารณของประติมากรรมหรือรูปครึ่งตัวที่ใช้ในการฝังศพของ

พวกพระ ประติมากรรมเล็ก ๆ เหล่านี้เป็นศูนย์กลางของมงกุฎที่ทำด้วยใบไม้ด้วย บรรดานักปราชญ์ยังมีความเห็นไม่ลงรอยกันเกี่ยวกับความหมายของประติมากรรมเล็ก ๆ เหล่านี้ บางท่านก็คิดว่าเป็นรูปเทวดา บางท่านก็คิดว่าเป็นเครื่องหมายของตำแหน่งที่ให้โดยเจ้าหน้าที่ทางบ้านเมืองหรือศาสนา นางสาวเดอมัลมานกล่าวว่า ณ ที่นี้เธอจะไม่ตัดสินใจเข้าข้างทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง แต่สิ่งที่เธอสนใจก็คือว่าศิวารมณ์ของพวกพระในแคว้นปาลมีร์เหล่านี้ที่เรียกว่าโมดิอุส (modius) หรือหมวกมีรั้ว ๒ ชั้น มีรูปร่างที่ทำให้นึกไปถึง “มงกุฎ” ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่เมืองลัคเนา นายเซอริก (Seurig) ได้เปรียบเทียบโมดิอุสของแคว้นปาลมีร์กับศิวารมณ์ของกษัตริย์อิหร่านในราชวงศ์อาเคเมนิดบางองค์ นอกจากนี้กัลเลส (galles) หรือพวกพระซึ่งถูกตอนของเทพธิดาแห่งแคว้นฟริเจีย (Phrygia) ในแหลมเอเชียไมเนอร์สมัยโบราณเช่นเดียวกับพวกพระที่มาเบลลอน (Ma-Bellone) ก็สวมมงกุฎทำด้วยใบไม้ประดับด้วยวงรูปเหรียญ ๓ วงและภายในวงรูปเหรียญเหล่านั้นก็มีภาพเทวดาครึ่งองค์ด้วย

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่ามีอิทธิพลทางทิศตะวันตกเข้ามาเกี่ยวข้องกับกำเนิดของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ปัญหาข้อนี้ได้เคยกล่าวถึงมาแล้วข้างต้น จะอย่างไรก็ตามนางสาวเดอมัลมานคิดว่าได้มีรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเกิดขึ้นอย่างแน่นอนในระหว่าง พ.ศ. ๗๐๐—๗๕๐ รูปหนึ่งอยู่ในศิลปะคันธาระซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะกรีก—โรมัน และอีกรูปหนึ่งอยู่ในศิลปะของราชวงศ์กุษาณะที่เมืองมถุรา ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรได้อยู่ในศิลปะทั้งสองนั้นอย่างแน่นอนทั้งทางด้านรายละเอียดของหน้าตา เครื่องแต่งกายและเครื่องอาภรณ์ ซ้อยกเว้นก็คือศิวารมณ์ซึ่งมีประติมากรรมเล็ก ๆ ประดับอยู่และแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของคติจากทางทิศตะวันตก

๒. ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในศิลปะสมัยหลังราชวงศ์กุษาณะและในศิลปะสมัยคุปตะที่เมืองมถุรา

ในดินแดนซึ่งศิลปะคันธาระได้คงอยู่ต่อมาเป็นระยะเวลาหลายร้อยปี คงมีการนับถือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแต่เพียงเล็กน้อย ทั้งนี้ถ้าเรากัดสินจากจำนวนประติมากรรมที่เราได้ค้นพบแล้วจนกระทั่งปัจจุบันนี้ คงมีแต่เพียงเศียรที่พิพิธภัณฑ์ฟิลล์และขมวดผ้าของประติมากรรมศิลาที่ตากห์อับบาไซเท่านั้นที่เราอาจกล่าวอ้างได้เกี่ยวกับประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในศิลปะคันธาระอย่างแน่นอน เซอร์ จอห์น มาร์शल (Sir John Marshall) กล่าวว่าผู้อยู่ข้างซ้ายของพระพุทธรูปที่สถูปที่ ๑ ที่โมห์ราโมราดู (Mohra Moradu) ณ เมืองตักศิลาในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ นั้น คือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร แต่นางสาวเดอมัลมานก็ยังไม่เห็นพ้องด้วย เธอกล่าวว่า

เธอยังไม่ยอมเรียกบริวารของพระพุทธเจ้าว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแม้ว่าผู้นั้นจะถือคอกบัว (ปัทมปาณี) ก็ตาม จนกว่าเธอจะสามารถอ้างได้ “โดยการมองคุณสมบัติกันบนเศียรเพียงครั้งเดียว” เท่านั้น สำหรับในศิลปะสมัยหลัง แม้บางครั้งรูปพระพุทธเจ้าเหนือเศียรจะหายไป แต่เราก็มีสิ่งอ้างอิงอย่างอื่นเช่น สิ่งของที่ถือ บริวาร สิ่งประกอบ หรือตำราต่าง ๆ ซึ่งอาจทำให้เรากล่าวได้ว่าเป็นรูปของผู้ใดได้อย่างแน่นอนและชัดเจน แต่ในสมัยที่เรากำลังกล่าวถึงอยู่นี้คงมีเฉพาะแต่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเท่านั้นที่มีรูป “พระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง” อยู่เหนือเศียร สำหรับเหตุผลเพียงข้อเดียวที่อาจกล่าวอ้างได้ว่าเป็นบริวารทางด้านซ้ายของพระพุทธรูปที่โมหิตราโมรากุเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็คือในสมัยหลังต่อลงมาอีกมาก มีตำราที่กล่าวว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงเป็นบริวารเบื้องซ้าย (วามะ) ของพระพุทธองค์ที่ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร (วชรุสถน) แต่นางสาวเดอมัลมานก็กล่าวว่าเธอไม่อาจใช้คัมภีร์สารณะในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เพื่อใช้อธิบายความหมายของภาพในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ได้

สำหรับศิลปะที่เมืองมยุรานั้นมีปัญหาที่แตกต่างกันไป ได้กล่าวมาแล้วว่าสกุลช่างที่เมืองมยุรานั้นเจริญขึ้นภายใต้ความอุปถัมภ์ของราชวงศ์คุษาณะ แต่ศิลปะแบบนี้ก็ได้สืบต่อลงไปจนถึงสมัยราชวงศ์คุปตะ และได้ให้อิทธิพลแก่ดินแดนที่นับถือพุทธศาสนาทางภาคเหนือของประเทศอินเดียด้วย เราได้เห็นมาแล้วว่าพระพุทธรูปที่พระภิกษุพละเป็นผู้สร้างด้วยศิลาทรายสีแดงแถบเมืองมยุราได้มาปรากฏอยู่ที่เมืองสารนาถ ที่เมืองนี้ได้ค้นพบรูปจำลองของพระพุทธรูปองค์นี้แต่สลักด้วยศิลาทรายสีเหลืองจากฉุนวร (Chunar) ด้วย เหมือนศิลาทรายสีเหลือง ณ ฉุนวรนี้ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองสารนาถนั่นเอง

ประติมากรรมที่สลักด้วยศิลาทรายสีเหลืองที่ฉุนวรและอยู่ในศิลปะแบบเมืองมยุราได้แพร่หลายไปจนกระทั่งถึงเมืองสาญจี พิพิธภัณฑสถานในเมืองสาญจีมีประติมากรรมเลขที่ B-30 ซึ่งหนังสือบรรยายลักษณะของโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์ได้พรรณนาไว้ดังนี้

“เศียร (สูง ๑๐ นิ้ว หรือประมาณ ๒๕ เซนติเมตร) ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลาทรายสีเหลือง ศิราภรณ์ ปลายนาสิก หनु และใบพระกรรณชำรุด อูณาโลมที่พระขนงจรดกันนูนขึ้น พระเกศาเป็นขมวด มีผ้าโพกและมีขมวดผ้าซึ่งบนนั้นมีรูปพระธยานิพุทธอมิตาภะเล็ก ๆ กำลังประทับนั่ง ในท่าปางสมาธิ ศิลปะสมัยราชวงศ์คุปตะ” (รูปที่ ๓)

เศียรชิ้นนี้เหมือนกับเศียรของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรซึ่งรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองมยุราและมีเลขที่ 2.336 มาก (รูปที่ ๔) เศียรที่พิพิธภัณฑสถานเมืองมยุรานั้นนายอัครวาล (Agrawala) กล่าวว่าอยู่ในสมัยหลังราชวงศ์คุษาณะ ในขั้นแรกถ้าเราไม่คิดว่าเศียรหนึ่งสลักด้วย

รูปที่ ๑

เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พิพิธภัณฑ์ฟิลด์
เมืองชิคาโก สหรัฐอเมริกา
ศิลปคันธาระ

รูปที่ ๒

เศาริ้วสลักรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หมายเลขที่ B-82
พิพิธภัณฑสถานเมืองลักเนา ประเทศอินเดีย
ศิลปสมัยราชวงศ์กุษาณะที่เมืองมถุรา

รูปที่ ๓

เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หมายเลขที่ B-30
พิพิธภัณฑ์เมืองสาญจี ประเทศอินเดีย
ศิลปหลังสมัยราชวงศ์กุษาณะ หรือก่อนสมัยราชวงศ์คุปตะที่เมืองมถุรา

รูปที่ ๔

เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หมายเลขที่ ๒.๖๖๖ พิพิธภัณฑ์เมืองมฤดา ประเทศอินเดีย
ศิลปะหลังสมัยราชวงศ์คุษาณะหรือก่อนราชวงศ์คุปตะที่เมืองมฤดา

รูปที่ ๕

เศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หมายเลขที่ 18646
พิพิธภัณฑ์เมย์ดี กรุงปารีส
ศิลปะสมัยราชวงศ์คุปตะที่เมืองมฤดา

ศิลาทรายสีเหลืองซึ่งคงสลักขึ้นที่ฉุวรรณ และอีกเศียรหนึ่งสลักด้วยศิลาทรายสีแดงที่เมืองมฤราแล้ว
เราก็อาจคิดว่าทั้งสองเศียรนั้นออกมาจากสำนักช่างสำนักเดียวกัน เศียรทั้งสองมีลักษณะคล้ายคลึง
กันดังต่อไปนี้ คือ

ใบหน้ารูปไข่ค่อนข้างเต็ม

อุณาโลมรูปวงกลมมนูนออกมามาก

คิ้วเป็นวงโค้งเช่นเดียวกันแลเห็นได้อย่างชัดเจน สลักคล้ายกับเป็นเกลียว

ดวงตานูนออกมามาก ขอบตาบนสูง

ปากรูปร่างเช่นเดียวกัน มีลักษณะเต็มอิม

ศิวารมณ์เช่นเดียวกัน

นางสาวเคอมัตถมานกล่าวว่ ณ ที่นี้ได้กล่าวถึงรายละเอียดเพียงเล็กน้อย เพราะเหตุ
ว่าจะได้ศึกษาอย่างละเอียดต่อไปในบทที่ ๕

เศียรที่สาญจี (รูปที่ ๓) มีผ้าโพกผมซึ่งคลุมผมทั้งหมด ยกเว้นแต่ที่อาจมีชายผม
บ้างเหนือหน้าผาก ขมวดผ้าเหนือศีรษะซำรุกไปบางส่วน แต่ก็อาจเห็นพระพุทธรูปขนาดเล็กคล้าย
กับบนขมวดผ้าของเศียรที่พิพิธภัณฑ์ฟิลล์ (รูปที่ ๑) และที่ตากหือบาไฮได้ พระพุทธรูปนั้นครอง
จีวรห่มคลุมและพระหัตถ์แสดงปางสมาธิ อย่างไรก็ตามเราก็ไม่มีรูปภาพที่จะศึกษาถึงด้านข้างของ
รูปนี้ได้

เศียรที่พิพิธภัณฑสถานเมืองมฤรา (รูปที่ ๔) มีผ้าโพกผมเช่นเดียวกัน แต่ยังคง
มองเห็นผมทั้งบนหน้าผากและขมับ ขมวดผ้าโพกศีรษะซำรุกทางด้านขวา แต่ก็ยังพอมองเห็นได้
ว่าผ้านั้นได้ขมวดเป็นวงโค้งซ้อนกัน ๓ วง ตรงกลางของขมวดผ้ามีพระพุทธรูปประทับนั่งขัด-
สมาธิเพชรเหนือดอกบัวและพระหัตถ์แสดงปางสมาธิ พระพุทธรูปองค์นี้พระพักตร์ซำรุกไปเสีย
แล้ว ทรงครองจีวรห่มคลุม มีประมาณขนาดใหญ่มากเป็น ๒ ชั้น ชั้นหนึ่งประดับด้วยลาย
เครื่องวงกลมตามแบบศิลปะเมืองมฤรา แต่อีกชั้นหนึ่งประดับด้วยลายกลีบบัว นายอัครวาลกล่าวว่
มีครุฑ ๓ ตัวอยู่ทั้งสองข้างของพระพุทธรูปองค์นี้

ลักษณะแบบศิลปะของเศียรชั้นหลังนี้อยู่กึ่งกลางระหว่างสมัยราชวงศ์กุษาณะและคุปตะ
เศียรที่เมืองสาญจีก็เป็นเช่นเดียวกัน เศียรหลังนี้ตามบัญชีกล่าวว่าอยู่ในสมัยคุปตะ แต่การที่มี
ลักษณะค่อนข้างแข็งกระด้างทำให้คิดว่าอาจเป็นการลอกเลียนแบบหรือเป็นของช่างพื้นเมือง
ลักษณะหลังนี้ยังมีศิลาทรายสีเหลืองมาสนับสนุนอีก จะอย่างไรก็ตามทั้งสองเศียรก็แสดงให้เห็น
ว่ามีการเคารพนับถือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในประเทศอินเดียหลังสมัยราชวงศ์กุษาณะทั้งที่
เมืองมฤราและสาญจี

การพิจารณาเศียรทั้งสองนี้ทำให้เรารู้สึกถึงศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ แต่ก็เป็นที่เมืองมธราชที่ได้อีกด้วยชั้นแรกของรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในศิลปะสมัยคุปตะ คือเศียรซึ่งสลักด้วยศิลาทรายสีแสดและปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑน์ที่เกมี มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ (รูปที่ ๕) เศียรนี้อยู่ในสมัยเดียวกับอีกหลายเศียรซึ่งเราจะได้อีกกล่าวถึงในบทความต่อไป แต่เศียรนี้ที่เกี่ยวข้องกับสองเศียรที่ได้อีกกล่าวถึงมาแล้วในหลายประการ ด้วยเหตุนี้จึงขอกล่าวถึงในที่นี้

เศียรในสมัยคุปตะนี้มีใบหน้าเป็นวงรูปไข่ค่อนข้างเต็ม ริมฝีปากหนา อนามัยเล็กน้อย นัยน์ตาไม่ได้มองตรงไปเบื้องหน้า มีขอบล้อมรอบและดวงตาไม่พุ่งออกมาเท่ากับเศียรที่สาญจี วงคิ้วอ่อนนุ่มกว่า ลักษณะเหล่านี้เป็นลักษณะของศิลปะสมัยคุปตะที่เมืองมธราช แต่สิ่งที่น่าสนใจที่สุดก็คือศิวารมณ์ เหนือหน้าผากมีแนวเพชรพลอยคาดไว้ ตรงกลางมีเศียรอมกร ๒ เศียรอยู่สองข้างหัวเพชรพลอยรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าซึ่งมีวงกลมอยู่ข้างบน จากวงกลมนั้นมีก้านบัวบานออกขึ้นไปข้างบนอีกต่อหนึ่ง ขอบบัวบานวางอยู่เหนือวงอมกรทั้งสองด้าน และบัวบานนี้ก็คือนาสนของพระพุทธรูปซึ่งมีรัศมีล้อมรอบและมีประภามณฑลซึ่งก็คือขมวดผ้านั้นเองวงล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชรครองจีวรห่มคลุม พระหัตถ์ซ้ายวางอยู่เหนือพระเศียรทั้งสองข้าง พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระพุทธรูปนี้มีสิ่งที่มีเขาอยู่ทั้งสองด้าน สิ่งที่ยื่นบนขา ๒ ขาและหันหน้าออกจากกัน ภายหลังมาลัยขนาดใหญ่ที่ทำด้วยไข่มุกออกจากปาก พวงมาลัยเหล่านี้โยงมาห้อยติดอยู่กับขมวดชายผ้าขนาดเล็กที่อยู่ทางก้นข้างทั้งสองด้าน และต่อจากนั้นพวงมาลัยไข่มุกนั้นก็มาผูกอยู่ด้านหลังเศียรและตกลงไปยังคันทวย ตรงกลางของขมวดผ้าขนาดเล็กที่อยู่บนคันทวยข้างทั้งสองขมวดมีพวงอุบะห้อยย้อยลงมา

นอกจากลักษณะที่ได้เคยเห็นกันมาแล้ว ศิวารมณ์หรือกระบังหน้าแบบนี้ยังให้ความรู้ใหม่ซึ่งสำคัญมากจนกระทั่งสมควรที่จะกล่าวถึงในที่นี้ สิ่งนั้นก็คือนาสนผ้านั้น ไม่ได้มีแต่เพียงขมวดเดียว แต่เป็นขมวดวงกลม ๓ ขมวด ขมวดใหญ่อยู่ตรงกลาง และขมวดเล็กอยู่อีก ๒ ด้าน นายอัครแกได้เคยสอนไว้ที่โรงเรียนลูฟ (Ecole du Louvre) กรุงปารีส ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๔๗๙ เกี่ยวกับศิวารมณ์แบบนี้ว่าขมวดผ้า ๓ ขมวดนั้นเหมือนกับจันทร์เสี้ยว ๓ วงหรือวงกลม ๓ วง ที่ประทับอยู่เหนือศิวารมณ์ของบรรดาเทพเจ้าในประเทศอัฟกานิสถานและในภาคกลางของทวีปเอเชีย ท่านคิดว่าศิวารมณ์ที่ประกอบด้วยส่วน ๓ ส่วนนี้คงหมายถึงพระวิรัตนตรัยในพุทธศาสนา คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ทั้งนี้เนื่องจากพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรต้องมีรูป "พระพุทธรูปองค์หนึ่ง" อยู่เหนือพระเศียร คัมภีร์รุ่นหลังจึงเลยเรียกพระองค์ว่า "สังฆรัตนะ" และประติมากรรมบางรูปของพระองค์ก็แสดงปางและสิ่งทีถ้อยที่หมายถึงพระธรรม

นอกจากนี้ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ซึ่งแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ และท่านกุมาร-
ชีวะได้แปลออกเป็นภาษาจีนในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ คือในระยะเดียวกับรูปพระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวรในสมัยคุปตะ ก็ได้กล่าวไว้ว่า “พระโพธิสัตว์เป็นจำนวนมากเปรียบเสมือนเพชรพลอย
ที่ให้แสงแก่ธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ” ประโยคนี้กุมารชีวะได้ให้ทรรศนะไว้ว่า “เพชรพลอยเหล่านี้
ก็คือพระมหาโพธิสัตว์ ได้ใช้เป็นรัตนมงกุฏ ตรงกลางมงกุฏนี้มีพระพุทธเจ้าและด้วยการแลเห็น
พระองค์ เราก็สามารถผ่านธรรมชาติของพระธรรมทั้งหมดเข้าไปได้” ทางด้านประวัติมาณวิทยา เราจึง
มองเห็นพระพุทธเจ้าอยู่ตรงกึ่งกลางของสิริภรณ์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และหน้าที่อัน
สำคัญอันหนึ่งของพระโพธิสัตว์องค์นี้ก็คือการทรงแสดงธรรม คือ การให้แสงสว่างแก่ธรรมชาติ
ของสิ่งทั้งหลาย (พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรผู้เป็น “ผู้เป็นใหญ่ที่มีแสงสว่าง” จึงเป็น “ผู้ให้
แสงสว่าง” อย่างดียิ่ง) นั่นก็คือการอธิบายถึงลักษณะพิเศษที่มีรูปพระพุทธเจ้าอยู่เหนือสิริภรณ์
และการมีพระพุทธรูปเหนือสิริภรณ์นี้ต่อมาจะมีสัญลักษณ์ของอีก ๒ สิ่งในพระรัตนตรัยเข้ามา
ผสม

เราไม่ควรจะลืมด้วยว่าในสมัยหนึ่งสิริภรณ์ที่มีส่วน ๓ ส่วนนี้ก็สวมโดยเจ้าชายค้ำ
การที่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่พิพิธภัณฑ์ที่เมย์ทรวงสวมสิริภรณ์ของพระราชาหรือเจ้าชาย การ
ปรากฏมีสิ่งนี้มีเขา ๒ ตัว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระราชาก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนแล้ว

สำหรับรูปพระพุทธเจ้าซึ่งอยู่เหนือขมวดค่านั้น พระองค์ก็ยังมีใช้พระอมิตาภะอย่าง
แน่นอน เพราะพระหัตถ์ของพระองค์มิได้อู่ในท่าทรงแสดงปางสมาธิ แต่วางหงายอยู่เหนือ
พระเพลาและพระหัตถ์ขวาก็แสดงปางประทานพร ถ้าเราใช้ทฤษฎีเกี่ยวกับ “พระธยานิพุทธ” ณ
ที่นี้ เราก็จำต้องกล่าวว่าพระพุทธเจ้าองค์นี้คือพระรัตนสัมภวะหรือรัตนสมภพผู้รักษาทิศใต้เพราะ
เหตุว่าพระองค์ทรงแสดงปางประทานพร และเราก็อาจรวมเอาสิ่งที่ยืนอยู่ทั้งสองข้างเข้าไว้ด้วย
ได้เพราะเหตุว่าพระรัตนสัมภวะทรงสิงห์ แต่เราจะอธิบายถึงมกรและการที่ไม่มี “รัตนนะ” ซึ่งเป็น
สิ่งที่พระรัตนสัมภวะทรงถือและให้พระนามแก่พระองค์ได้อย่างไร (คำว่ารัตนสัมภวะหรือรัตน-
สมภพแปลว่า “เกิดจากแก้วหรือรัตนนะ”) นอกจากนี้ในเทพนิยายรุ่นหลัง พระรัตนสัมภวะก็
ทรงให้ “อวตาร” แก่เฉพาะเทพธิดาเท่านั้น จะมียกเว้นก็แต่เฉพาะขัมภลหรืออุจจุชมขัมภล
แต่ท่านทั้งสองนี้ก็ไม่มีลักษณะเหมือนกับเศียรที่พิพิธภัณฑ์ที่เมย์ทรวง

นอกจากนี้นนายักแกงก็ยังกล่าวด้วยว่าเศียรนี้เป็นเศียรของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
ทั้งนี้โดยที่ท่านไม่ได้หยุดคิดถึงปางของพระพุทธรูปเหนือสิริภรณ์เลย ณ ที่นี้นางสาวเดอมัลมาน

กล่าวว่าเธอเห็นด้วยกับนายอัคแกง เพราะเหตุว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงมีเพียง “พระพุทธรูปองค์หนึ่งอยู่ในหีบศิราภรณ์” เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม คงมีคัมภีร์ซึ่งในปัจจุบันได้สูญหายไปเสียแล้วในระยະนี้ที่กล่าวว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอาจทรงมีศิราภรณ์แบบอื่นได้อีก เศียรที่พิพิภักก์ก็เมตต์เป็นเศียรสุดท้ายในประเทศอินเดียที่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงมีศิราภรณ์คลุมพระเศียรและพระเศียรอยู่ ตั้งแต่สมัยคุปตะลงมา ยกเว้นตัวอย่างที่หาได้ยากอย่างยิ่งแล้ว พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็ทรงชฎามงกุฎ หรือมุ่นมวยเกศาเสมอ และโดยทั่วไปมุ่นมวยเกศาเหล่านี้ก็มีพระพุทธรูปขนาดเล็กประทับนั่งขัดสมาธิเพชรอยู่หน้ามุ่นมวยเกศา หรืออยู่ภายในซุ้มเล็ก ๆ ภายในมุ่นมวยเกศาอีกต่อหนึ่ง

(ยังมีต่อ)